

نقش ترویج در موفقیت بخش کشاورزی در رسیدن به اهداف اقتصاد مقاومتی

رعنا رفیعی^۱، حسین راحلی^۲

چکیده

یکی از مهمترین صحنه های اقدام و عمل در اقتصاد مقاومتی، بخش کشاورزی است. این بخش با دارا بودن جایگاه ویژه در اقتصاد و امنیت غذایی می تواند در فرآیند رشد و توسعه کشور به طرز چشمگیری موثر باشد. در بحث اقتصاد مقاومتی، در این بخش می توان به افزایش تولید خصوصاً تولید محصولات راهبردی و ارتقای ضریب خوداتکایی و رقابت پذیری محصولات در بازارهای جهانی از یک سو و کاهش ضایعات و استفاده بهینه از منابع در عین حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست از سوی دیگر اشاره کرد. موفقیت بخش کشاورزی در تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی در گرو اهمیت دادن به بخش ترویج و آموزش کشاورزی در توسعه و توانمندسازی نیروی انسانی لازم برای این بخش می باشد. علم ترویج تاثیر بسزایی در تحقق کشاورزی دانش بنیان و انتقال موثر روش های نوین کشاورزی به کشاورزان دارد که باید در راستای سیاست های اقتصاد مقاومتی باشد.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد مقاومتی، توسعه کشاورزی، ترویج کشاورزی، توسعه منابع انسانی، امنیت غذایی.

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی کشاورزی-ترویج کشاورزی دانشگاه تبریز

^۲ عضو هیئت علمی گروه ترویج و توسعه روستایی دانشگاه تبریز

مقدمه

مفهوم اقتصاد مقاومتی در سال ۱۳۹۰ در واکنش به فشارهای اقتصادی و تحریم‌های اقتصادی کشور، مطرح و بیان شد (معلمی، ۱۳۹۱). این تدبیر اقتصادی که در شرایطی خاص و به منظور عبور از موانع و چالش‌های اقتصادی پیش روی یک حکومت، معرفی می‌گردد، راهبردی دانش بنیان، میان مدت، فعالانه و متکی بر توان ملی و مردمی اعضای یک جامعه است که در آن از کلیه امکانات و ظرفیت‌های موجود و حتی محدود داخلی به همراه دانش فنی دنیا استفاده می‌شود که با کمک آن نه تنها می‌توان تهدیدهای تحریم‌های عرصه بین المللی را تبدیل به فرصت‌های داخلی کرد، که به روند توسعه و پیشرفت در ابعاد اقتصادی و اجتماعی یک کشور در مدتی تعیین شده، سرعت بخشید (عرب احمدی، ۱۳۹۲).

اقتصاد مقاومتی، راهکار اقتصادی یک کشور در شرایط خاص است که به تولید و توزیع کالاهای خاص و سرمایه گذاری برای کاهش وابستگی به کشورهای دیگر، بخصوص کشورهای متخاصم، در شرایط بحرانی می‌پردازد؛ به گونه‌ای که اگر نتوانست محصولات اساسی زندگی مردم و کالاهای اساسی آنها را در بازار مبادله از کشورهای دیگر تهیه کند، بتواند با اتکاء به داخل به تولید انبوه محصول مورد نظر بپردازد (عرب احمدی، ۱۳۹۲). اقتصاد مقاومتی علاوه بر ترمیم بافتها و ساختارهای فرسوده اقتصادی کشور که متضمن رشد و پویایی و بالندگی اقتصاد است، به عنوان ابزاری کارا در جهت مقابله با این تهدیدات می‌تواند در وهله نخست ضمن بازسازی عمیق در اقتصاد ایران و در گام بعدی ظهور یک اقتصاد قوی قابل رقابتی در سطح جهان، امنیت ملی ایران را تأمین کند (عربیون و منوچهری آملی، ۱۳۹۱).

کشاورزی و توسعه اقتصادی

در تعاریف اقتصاد مقاومتی، وضعیت بهره وری از بخش‌های مهم اقتصاد کشور اعم از صنعت و معدن، خدمات و تاکید ویژه‌ای بر بخش کشاورزی صورت پذیرفته است. امروزه تمام کشورهای دنیا به دنبال استفاده بهینه و حداکثری از سرمایه گذاری‌های انجام شده در بخش تولید بوده تا بتوانند با مصرف منابع کمتر به مقدار تولید بیشتری دست یابند. به منظور افزایش بهره وری در اقتصاد ایران باید به بخش کشاورزی به عنوان یکی از مهمترین بخش‌های اقتصادی در کشور توجه خاص کرد، زیرا افزایش رشد بهره وری در این بخش، با توجه به اهمیت آن می‌تواند ما را در جهت دستیابی به توسعه اقتصادی یاری کند (آقاعلی گمسانی، ۱۳۹۲).

کشاورزی در ایران بزرگترین بخش اقتصادی پس از بخش خدمات است که حدود ۲۰ درصد تولید ناخالص ملی و سهم عمده‌ای از صادرات غیرنفتی را به خود اختصاص می‌دهد. همچنین محل اشتغال بخش وسیعی از جمعیت کشور است. بدین ترتیب رشد این بخش تا حدود زیادی تعیین کننده رشد اقتصادی کشور است (حاجی رحیمی و ترکمانی، ۱۳۸۲). رشد بخش کشاورزی به طور نسبی کمتر تحت تأثیر شوک‌های بیرونی قرار می‌گیرد و از پایداری بیشتری برخوردار است. بنابراین در برنامه‌های توسعه اقتصادی این نکته در قالب توسعه پایدار بخش کشاورزی در نظر گرفته شود. با وجود اینکه در شرایط بحرانی سه دهه گذشته اقتصاد ایران، بخش کشاورزی توانسته است نقش مهمی در رشد اقتصادی ایران بازی کند، اما در مجموع این رشد جوابگوی نیازهای کشور در تأمین اشتغال و افزایش درآمد سرانه نبوده است (حاجی رحیمی و ترکمانی، ۱۳۸۲).

بخش کشاورزی و منابع طبیعی در ایران، از ویژگی‌های منحصر به فردی برخوردار است. تامل در این ویژگی‌ها، هر سیاست‌گذار منصفی را نسبت به توجه بیش از پیش به این بخش و اولویت بخشیدن به آن و انجام اصلاحات در رویکردهای اقتصاد کلان کشور به نفع آن بر می‌انگیزاند. برخی قابلیت‌ها و مزیت‌های موجود در بخش کشاورزی در جهت توسعه پایدار به شرح زیر می‌باشد (نسیمی، ۱۳۷۸):

- منابع کشاورزی بر خلاف معادن و نفت، منابعی تجدید شونده و پایدار هستند. از این رو، اتکا به بخش کشاورزی دستیابی به توسعه‌ای پایدار را تضمین می‌کند؛
- تخصیص مطلوب و بهینه عوامل تولید و به ویژه سرمایه، بدین معنی که ارزش افزوده در این بخش نیاز به سرمایه‌گذاری کمتری نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی دارد؛
- مزیت نسبی تولیدات کشاورزی با توجه به ویژگی‌های جمعیتی و اقلیمی کشور؛
- قابلیت افزایش تولید بدون نیاز به منابع ارزی و سرمایه‌های خارجی؛
- قابلیت توسعه سطحی تا حداقل دو برابر وضع موجود با استفاده از منابع ارزی و منابع آبی کشور؛
- قابلیت توسعه عمقی و افزایش عملکرد در هکتار و تولید انبوه برای اهداف تجارتي و صادراتی؛
- قابلیت ممتاز بخش کشاورزی و منابع طبیعی در ایجاد اشتغال مولد و سالم؛
- سهولت نسبی افزایش میزان بهره‌وری و بهبود کیفیت تولید در بخش کشاورزی.

امنیت غذایی و امنیت ملی

تأمین امنیت غذایی جامعه به عنوان یکی از ابعاد تحقق امنیت ملی، از وظایف اساسی دولت‌ها در هر کشوری محسوب می‌شود. چنانچه امنیت غذایی را یک سیاست امنیت ملی در نظر بگیریم که کم و کیف آن، مقدار عرضه و کیفیت امنیت ملی را در هر کشور تعیین می‌کند، عرضه بهینه سطحی مطلوب از امنیت ملی، مستلزم تدارک سطح بهینه امنیت غذایی است (رهبر و مبینی دهکردی، ۱۳۸۳).

طبق آخرین تعریفی که توسط اجلاس جهانی غذا در سال ۱۹۹۶ میلادی از امنیت غذایی ارائه شده است، زمانی می‌توان گفت امنیت غذایی در یک جامعه وجود دارد که همه مردم آن جامعه در تمامی ایام به غذای کافی، سالم و مغذی دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند و غذای در دسترس نیازهای یک رژیم تغذیه‌ای سازگار با ترجیحات آن را برای یک زندگی فعال و سالم فراهم سازد (نوری نائینی، ۱۳۷۸).

با توجه به تهدیدات پیش رو در حوزه تحریم‌های اقتصادی و نبود امنیت اقتصادی، امنیت ملی کشور شدیداً در معرض خطر خواهد بود (جهانبزرگی، ۱۳۸۸). امنیت ملی حمایت هر ملت از صیانت جامعه از حمله فیزیکی و جریان‌های ویران‌کننده بیرونی است. کشاورزی در حوزه تولید غذا و ایجاد امنیت غذایی بر مردم کشور ایران و ایجاد بستری مناسب برای تبادل کالا در مقابل دریافت پول در شرایط بحران می‌تواند به ثبات امنیت روانی کشور که در پی آن موجب امنیت اجتماعی، امنیت اقتصادی و امنیت ملی منجر شود.

ترویج کشاورزی

نتایج مطالعات نشان می‌دهد که منابع انسانی در بهره‌وری هریک از عوامل مؤثر در توسعه بخش کشاورزی نقشی تعیین کننده و بی‌بدیل دارد. بر همین اساس توسعه منابع انسانی در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و سیاست‌های کلی خودکفایی کشاورزی در چندین بخش به طور مستقیم و غیرمورد تأکید قرار گرفته است.

در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (۱۳۹۲) در بند ۲ به «اقتصاد دانش بنیان» در بند ۳ به «محور قراردادن رشد بهره‌وری در اقتصاد با تقویت عوامل تولید، توانمندسازی نیروی کار» در بند ۵ به «افزایش سهم سرمایه انسانی از طریق ارتقای آموزش، مهارت، خلاقیت و کارآفرینی» توجه شده و در همین رابطه در سیاست‌های کلی خودکفایی کشاورزی (۱۳۹۱) در بند ۱ به «توانمندسازی منابع انسانی» در بند ۳ به «تشویق کشاورزان به رعایت استانداردها» در بند ۴ به «توسازی نظام تولید کشاورزی بر مبنای دانش نوین، تربیت، حفظ و تجهیز نیروی انسانی مورد نیاز» و در بند ۷ به «کاهش هزینه‌های تولید و افزایش بهره‌وری» تأکید شده است. لذا، سرمایه‌گذاری در توسعه منابع انسانی و توانمندسازی نیروی انسانی به عنوان یک اصل زیربنایی در اقتصاد مقاومتی برای تحقق کشاورزی دانش بنیان باید مورد توجه مسئولان قرار گیرد.

مکتب ترویج به عنوان نظام آموزشی خاص مطرح می‌باشد. ترویج، نوعی آموزش است که هدف آن یآوری مردم روستایی است تا به واسطه تلاش‌های فردی و دسته‌جمعی، موقعیت اقتصادی و اجتماعی خود را بهبود بخشند. ترویج، یافته‌های علمی را در دسترس روستاییان قرار داده و امکان آموزش و بکارگیری آنها را، در حل مسائل مربوط به کشاورزی و در عرصه زندگی فراهم می‌آورد. ترویج بر آن است در معلومات، مهارت، بینش و نگرش افراد تغییرات مثبت حاصل آید.

شایان ذکر است که مخاطبین حوزه کشاورزی یعنی کشاورزان و بهره‌برداران گروه نسبتاً قابل توجهی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند و بنا بر آمارهای منتشره، قریب به چهار میلیون و سیصد هزار نفر بهره‌بردار در بخش کشاورزی فعالیت می‌نمایند و از نظر سنی بیشتر آنان در گروه بزرگسالان قرار دارند، یعنی بیش از ۵۰ درصد دارای سن ۴۵ سال و بالاتر هستند و از نظر هرم تحصیلی در وضعیت مطلوب قرار ندارند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۱).

به نظر می‌آید که محرومیت اقشار وسیعی از روستائیان از خدمات ترویج و تعمیق شکاف اطلاعاتی میان کشاورزان پیشرو و عامه روستائیان با توسعه روش‌های جدید ترویجی، به دلیل نخبه‌گرایی قابل ملاحظه از یک طرف و فراهم نشدن زمینه استفاده وسیع از این روش‌ها در کشور به دلایلی همچون بیسوادی و کم‌سوادی قابل توجه و عدم توان مالی زارعین جهت دسترسی به رایانه، خط تلفن و فقدان آموزش‌های لازم به میزان روز افزونی قابل مشاهده باشد. ضمن آنکه، امکانات آموزشی فراهم شده از طریق این رسانه‌های نوین نیز بیشتر منطبق بر نیازهای کشاورزان پیشرو با خصایصی نظیر اراضی وسیع، باشد. بنابراین ضروری است که از رسانه‌های سنتی و مراکز ارتباط سنتی به جهت خصلت عامه‌گرا بودن آنها به صورتی شایسته‌تر در جریان فعالیت‌های ترویج کشاورزی بهره‌برداری شود (نوروزی، ۱۳۹۲).

دولت می‌تواند برای پیشرفت علم و دانش زارعین و انتقال فناوری روز در زمینه‌های مختلف کشاورزی در جهت ثبات فعالیت‌های کشاورزی و تولید از طریق توسعه مراکز و ایستگاه‌های تحقیقاتی و ترویجی در بخش کشاورزی روستایی اقدام به ارتقای روش‌های مختلف مدیریت مزرعه کند و به وسیله آموزش، مدیریت علمی، مشارکت را در سطح روستاها گسترش دهد تا این مراکز بتوانند پاسخگوی نیازهای

بالقوه زارعین بوده و جذب آنها را در پروژه های تحقیقی و اجرایی مدرن کشاورزی در خصوص چگونگی فنون مدرن کاشت، داشت و برداشت و استفاده بهینه از منابع در جهت بهره وری امکان پذیر کنند (نسیمی، ۱۳۷۸).

نتیجه گیری

مهمترین تهدیدهای پیش رو، تحریم های اقتصادی است که مستقیماً امنیت ملی کشورمان را تهدید می کند. در همین رابطه، چند سالی است که مفهوم اقتصاد مقاومتی به عنوان یک نظریه برای غلبه بر نیروهای تهدیدکننده و کاهش وابستگی ها و تبدیل این تهدیدها به فرصت با تاکید بر مزیت ها و قابلیت های توان تولیدی داخل با هدف افزایش تولید محصولات راهبردی و ارتقای ضریب خوداتکایی مطرح شد.

از مهمترین مشخصه های اقتصاد مقاومتی می توان به مردمی کردن اقتصاد، توانمند کردن بخش خصوصی، کاهش وابستگی به صنعت نفت، مدیریت مصرف، توجه به صنایع دانش بنیان، تشویق فعالیت بنگاه های اقتصادی، به کارگیری حداکثری ظرفیت بخش های خصوصی و دولتی ... اشاره کرد. لذا، بخش کشاورزی را می توان مصداق عینی اقتصاد مقاومتی دانست. در واقع، این بخش با دارا بودن برخی ویژگی های منحصر به فرد، پتانسیل های فراوانی برای اجرای اهداف سیاست اقتصاد مقاومتی دارد که شامل نقش کشاورزی در امنیت ملی، قابلیت ممتاز بخش کشاورزی در اشتغال زایی به صورت مستقیم و غیر مستقیم، پتانسیل این بخش در تحقق توسعه فقرزدا و عدالت محور، کنترل مهاجرت، قابلیت پیوند با بخش خدمات و صنعت، اهمیت ایدئولوژیک کشاورزی ... می شوند. این رابطه دو سویه ما را ملزم می کند تا در رویکردهای کلان اقتصاد کشور به توسعه این بخش مهم و استراتژیک توجه کنیم. علی رغم پتانسیل های موجود منابع و زمینه های قانونی و امکانات نیروی انسانی موجود، متأسفانه شرایط حاکم بر بخش کشاورزی ما شرایطی ناپایدار و نامتعادل است.

برای رسیدن به توسعه پایدار بخش کشاورزی نیازمند اهرم توانمندی به نام ترویج می باشیم، چرا که برای توسعه در هر بخشی لازم است افرادی متخصص و دارای مهارت کاربردی علمی و عملی داشته باشیم. بخش کشاورزی نیز از این قاعده مستثنی نبوده و نیاز به توسعه منابع انسانی و توانمندسازی نیروی انسانی دارد. در این راستا، ترویج به عنوان رابط بین بخش تحقیقات و بهره برداران و کشاورزان می تواند نقشی موثر در انتقال دانش روز به کشاورزان داشته باشد. ترویج و آموزش کشاورزی برای بهره مندی کشاورزان فعلی با ویژگی های اجتماعی، ترکیب سنی و وضعیت تحصیلی آنان از یک طرف و آموزش و تربیت کشاورزان آینده و جوان سازی نیروی انسانی این بخش از طرفی دیگر به منظور تحقق کشاورزی دانش بنیان و علمی نقشی ویژه و بی بدیل داشته باشد.

با توجه به گستردگی مخاطبین و حضور کشاورزان در اقصی نقاط کشور و همچنین ویژگی های خاص آنان، تنها راه تحول در نظام کشاورزی به منظور افزایش بهره وری و دستیابی سریع و مطمئن به امنیت غذایی با هدف رسیدن به اقتصادی مقاوم که متضمن امنیت ملی خواهد بود، بازنگری در رویکردهای بخش کشاورزی نسبت به اهمیت و جایگاه ترویج در توسعه منابع انسانی است.

منابع:

- آقاعلی گمسانی، ولی. (۱۳۹۲). نقش تعاونی‌های کشاورزی در اقتصاد مقاومتی. قابل دسترسی در آدرس اینترنتی: <http://www.taavon.ir>
- جهانبزرگی، ا. (۱۳۸۸). نقش امنیت اقتصادی در حفظ انقلاب اسلامی. *فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی*، سال پنجم، شماره ۱۶. صص ۲۴۴ - ۲۲۱.
- حاجی رحیمی، م.، و ترکمانی، ج. (۱۳۸۲). بررسی نقش رشد بخش کشاورزی در رشد اقتصادی ایران کاربرد الگوی تحلیل مسیر. *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، سال یازدهم، شماره ۴۱ و ۴۲. صص ۹۰ - ۷۱.
- عرب احمدی، و. (۱۳۹۲). وبلاگ فارسی. قابل دسترسی در آدرس اینترنتی: <http://moghavemati-eghtesad.blogfa.com>
- عربیون، ا.، و منوچهری آملی، م. (۱۳۹۱). اقتصاد مقاومتی و کشاورزی، راهکارهایی برای ارتقای بخش کشاورزی در دوران گذران اقتصاد مقاومتی. *آینده نگر*، شماره ۱۴. صص ۲۷ - ۲۴.
- رهبر، ف.، و مبینی دهکردی، ع. (۱۳۸۳). رویکردی نو به راهبرد امنیت غذایی (از منظر عرضه باثبات مواد غذایی). *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی*. شماره ۱۴. صص ۱۸ - ۱.
- سیاست‌های کلی خودکفایی کشاورزی ابلاغی مقام معظم رهبری. (۱۳۹۱). قابل دسترسی در آدرس اینترنتی: <http://farsi.khamenei.ir>
- سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغی مقام معظم رهبری. (۱۳۹۲). قابل دسترسی در آدرس اینترنتی: <http://farsi.khamenei.ir>
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۱). قابل دسترسی در آدرس اینترنتی: <http://library.sci.org.ir>
- معلمی، س.م. (۱۳۹۱). مفهوم و اصول اقتصاد مقاومتی درآموزه‌های اقتصادی اسلامی. *مجموعه مقالات اولین همایش ملی اقتصاد مقاومتی*. صص ۷۵ - ۶۲.
- نسیمی، ع. (۱۳۷۸). *ضرورت تحول کشاورزی کاربردی، نیاز امنیت غذایی ایران و دیگر کشورهای در حال توسعه*. تهران: موسسه پژوهش‌های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- نوروزی، ع. (۱۳۹۲). ارتباطات سنتی و نقش آن در فعالیت‌های ترویج کشاورزی. *نشریه مروج*. شماره ۱۴۵، ۱۴۶ و ۱۴۷. صص ۱۱ - ۱۱.
- نوری نائینی، م.س. (۱۳۷۸). *امنیت غذایی و توسعه کشاورزی*. تهران: موسسه پژوهش‌های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.